

CIUTATS, POBLES I MIGRACIONS A CATALUNYA. ELS CANVIS A L'ÈPOCA CONTEMPORÀNIA*

LLORENÇ FERRER-ALÒS
Universitat de Barcelona

1. Fenomen urbà i societat

1. No es pot estudiar el fenomen urbà sense prendre en consideració la societat que el genera. Societat que, en definitiva, és el punt d'arribada d'un procés històric supeditat a condicions geogràfiques, climàtiques i geopolítiques, desenvolupament tècnic, estructures socials, relacions de força entre els agents socials, distribució de l'excedent i els recursos... La combinació d'aquests factors explica com es porta a terme l'ocupació i l'ordenació del territori. Com en altres qüestions, la contextualització és totalment necessària per a entendre les raons d'una forma determinada d'ocupació del territori. Les reflexions que venen a continuació es refereixen a les característiques de la urbanització de Catalunya i la seva evolució especialment després de la revolució liberal.

2. És obvi que la quantitat de població no és el que defineix el fenomen urbà. A la Catalunya de 1787 —i donem per bones les dades del Cens de Floridablanca— hi havia 109 nuclis de 1.000-2.000 habitants (i qui assegura que tots aquests habitants vivien agrupats?); 48 de 2.000-4.000 h.; 8 de 4.000-8.000 h.; 10 de 8.000-13.000 h., i un que en tenia 92.000 (Barcelona). Quins eren ciutats i quins no ho eren? Avui, amb aquests habitants, només diríem que n'hi hauria una.

Fins i tot el poblament dispers (els masos a Catalunya en serien un exemple) acabava generant un espai de concentració d'edificis (on hi havia l'església, el cementiri, l'hostal, el mercat, la ferreria...) que solia ésser l'origen d'un petit poble. Quan l'estructura de la propietat era fragmentada i la propietat es conformava com una suma de parcel·les, era probable que generés un poblament concentrat des d'on es gestionaven les propietats, compartint amb els altres alguns serveis. Els petits pagesos que accedien a la terra dels masos —els rabassaires, per exemple, a la Catalunya vitícola— s'acabaven fent la casa en el nucli urbà al costat dels camins que acabaven esdevenint carrers. O alguns artesans que eren els qui havien de satisfer la demanda de

béns no agrícoles de tots aquests pagesos, trobaven en el nucli urbà el lloc adient per a residir.

Aquesta concentració de cases i de gent presentava problemes específics que no existien abans en el poblament dispers. En la construcció de noves cases calia aclarir si es compartien parets i de quina manera, on es podien fer finestres i on no, cap on s'havien de conduir les aigües i, en darrera instància, com havia de ser el carrer per on havia de passar tothom i qui se n'havia de cuidar. Calia pensar en la salubritat d'aquesta vida en comú i resoldre el problema de l'accés a l'aigua, del destí de les aigües brutes, dels residus i els excrements... Calia assegurar un espai de mercat i d'intercanvi i definir clarament les regles del joc, especialment quant a les mesures per a evitar frau i les relatives a la salubritat dels intercanvis. Així mateix, s'havia d'assegurar l'abastiment de productes fonamentals (gra, vi, carn) i buscar maneres i fórmules perquè funcionessin, especialment en els moments d'escassetat, que eren sempre els més complicats.

Finalment, apareixien interessos diferents entre pagesos grassos i petits, comerciants, artesans, etc., i s'havia de buscar una fórmula d'organització política capaç de representar els diferents interessos i donar-los a tots capacitats de negociació (les diferents bosses utilitzades per a elegir els representants d'aquests interessos i la insaculació eren una de les respostes). De solucions, n'hi havia moltes, construïdes gairebé sempre des de l'experiència, però també des del conflicte social i dels interessos que planen sobre qualsevol organització humana.

3. A mesura que la concentració es feia més gran, més complexes havien de ser les solucions. Però aquesta concentració urbana no era encara una ciutat. Ho passava a ser quan en el seu interior s'instal·lava el poder i aquest obligava a marcar jerarquia sobre el territori. S'hi concentrava el poder polític, especialment el que es derivava de l'administració i l'organització del territori, i això implicava la presència, i sovint la residència, dels grups socials que detenien aquest poder. Així, l'espai urbà esdevenia un espai de relació social, de contactes i de concreció de negocis i estratègies, i era el lloc de referència on calia anar per a determinades gestions.

S'hi concentrava també el poder religiós, ja fos en forma de seu d'un bisbat, ja en forma d'una col·legiata amb capítol de canonges i una important xarxa de beneficiats. Tant l'un com l'altra posseïen molts drets de

* Web: <<https://sites.google.com/site/llferreralos>>. Aquest treball s'emmarca en el projecte «Mundos del trabajo en transición (1750-1930): cualificación, movilidad y desigualdades» (HAR2017-84030-P). Recull les reflexions que vaig exposar a la taula rodona «Definició de ciutat i regió a la Mediterrània» del 2n Seminari Internacional Ciutats Mediterrànies: «L'espai i territori», celebrat a Barcelona entre els dies 22 i 25 de novembre de 2016. És un text de reflexió, sense anotar, que pretén reflexionar sobre el procés de transició de la ciutat de l'edat moderna a la nova ciutat de l'època contemporània i com això va afectar la població rural.

proprietat sobre terres de l'entorn que, a través dels delmes, els censos o les parts de la collita, convertien aquell espai urbà en un receptor de rendes i excedents agrícoles molt important. I aquest excedent s'havia de cuidar, de protegir i de gastar, cosa que significava que l'entorn urbà era un gran comprador de béns i serveis que només podien consumir els grups socials acomodats, així com un gran sol·licitador de força de treball específica com ara criats i minyones, que eren reclutats entre les modestes famílies pageses que necessitaven ingressos complementaris (els aconseguien enviant els fills a servir a la ciutat).

Els trets específics d'aquest nou espai urbà feien que l'espai d'intercanvi tradicional que era el mercat tingués unes característiques particulars. A tot arreu hi havia mercats i fires, necessaris per a organitzar l'abastiment del territori, però els del món urbà eren més importants perquè hi havia uns clients que no eren a altres llocs. La demanda de productes d'un cert luxe, o els necessaris per a la pompa d'aquests grups socials que detenien el poder i tots els qui treballaven per a ells, feien aquests mercats més ben assortits i, en el territori, també marcaven jerarquia respecte als altres. La complexitat d'aquests mercats obligava qui gestionava políticament aquell espai a prendre mesures per a garantir la qualitat dels productes que s'hi venien i evitar frau de tota mena, especialment en les mesures.

4. Les demandes habituals de productes no agrícoles (teixits, sabates, pell...) i de teixits de luxe, carruatges, estris quotidians refinats, etc., ajudaven els productors a instal·lar-se a la ciutat. De fet, la ciutat es convertia en espai de producció de béns i serveis no agrícoles. Així mateix, hom descobria l'avantatge de treballar l'un al costat de l'altre (en forma de clúster) de tal manera que feia més fàcil resoldre els petits problemes que sorgien en el procés productiu. Així sorgien carrers especialitzats (dels velluters, dels clavetaires, dels especiers...). El pas següent era organitzar-se en confraries (i gremis en el segle XVIII) per poder controlar el mercat i garantir la qualitat de la producció al consumidor que accedia a uns béns que no tenien cap garantia. I aquests gremis, a més de defensar els seus interessos, acabaren generant rituals i identitats pròpies que es traduïen en celebració de festes patronals, vestimenta específica i original i necessitat de tenir representació en el poder municipal.

5. La concentració d'excedent i la seva comercialització i l'increment dels intercanvis obligaven a desenvolupar sistemes de pagament cada cop més sofisticats. Ja no es tracta només d'utilitzar la moneda —el valor de la qual estava directament relacionat amb el tipus de metall—, sinó de pensar formes de pagament més subtils utilitzant la garantia d'un tercer. Apareixerà la lletra de canvi o el que serà el primer paper moneda. Algú garantia els diners o en prestava. Inicis de la banca, però també préstec directe per part dels qui tenien

diners, i aquí trobem l'Església, que rebia diners dels milers de misses que celebrava i dels excedents que comercialitzava. També aquestes noves pràctiques ajudaven a definir la jerarquia de l'espai.

6. Quan aquest espai, que ja podem anomenar ciutat, creixia, es trobava amb el problema dels abastiments. Calia garantir que hi hagués una quantitat suficient de queviures, especialment dels bàsics com els cereals, el vi o la carn. No n'hi havia prou amb el mercat que es feia cada setmana, entre altres coses perquè les crisis a l'Antic Règim eren especialment dures quan les collites eren escasses i l'especulació es disparava sense cap mena de control. Calia prevenir-ho. Així, algú —el poder municipal— havia d'encarregar-se de comprar blat, o de construir pallols o botigues de blat per guardar-ne per als moments de males collites; o es gestionaven carnisseries públiques en les quals es matava bestiar, que sovint era alimentat en terres que la ciutat mateixa havia arrendat per disposar de les herbes per a alimentar el bestiar que necessitava. Economia intervencionista o proteccionista. Es preferia el control sobre els recursos en un mercat lliure que tampoc no garantia l'abastiment malgrat el discurs que el nou liberalisme començarà a desenvolupar des de mitjan segle XVIII.

No hi havia prou d'assegurar els abastiments; l'arrendament al millor postor de la venda de blat, de les mesures del vi, de les mesures de l'oli, de la venda d'aiguardent a la menuda, de les parades del mercat, de les tavernes, de les fleques, etc. feia que el comerç estigués sota control per a garantir l'abastiment i també els ingressos per part de la mateixa ciutat.

La concentració urbana, encara que fos petita, si desenvolupava aquestes característiques se l'havia d'anomenar ciutat. Al capdavant de l'organització d'un territori acabava havent-hi una ciutat dotada de tot el que es necessitava per a l'exercici del poder.

7. Tot i això, aquesta ciutat no deixava de ser rural. No podem perdre de vista que el 80% de la població es dedicava a l'agricultura i només el 20% restant podia dedicar-se a un ofici productor de béns i serveis no agrícoles i a viure de renda, precisament aquells qui exercien el poder sobre el territori, poder que derivava de l'excedent que capturaven dels voltants de la ciutat. La interacció amb l'entorn proper era molt intensa, de manera que la relació ciutat-camp era molt més gran del que se sol suposar.

És possible que molts dels ciutadans tinguessin terra. La terra era, de fet, un actiu que feia d'assegurança. Qualsevol ciutadà que acumulava diners, en algun moment de la seva vida en començava a desviar per adquirir peces de terra. Podien ésser treballades directament o es podien arrendar a tercers. El que interessa és que aquesta dinàmica no estava al marge de la vida de la ciutat. Els horts eren freqüents en els entorns urbans: darrere les cases aprofitant pous naturals o l'aigua de la pluja per a regar-los, o en zones on hi havia cursos d'aigua esporà-

dics, i eren conreats de manera intensiva per poder produir els aliments necessaris per a l'autoconsum.

Però la ciutat havia de recórrer a l'entorn rural, que és d'on treia els aliments per viure (cereals, vi i bestiar sobretot) i tots aquells recursos naturals necessaris per al funcionament de la producció de béns i serveis en un entorn urbà. Es necessitava fusta per a fer bigues, portes i finestres; teules, maons, pedra i calç per a la construcció d'habitatges; llenya per a escalfar-se i fer funcionar els forns de pa; carbonet per a l'energia que necessitaven els ferrers, els vidriers i els terrissaires; pells per als arreus dels animals; ferro que venia de les fargues pirinenques per produir eines, ferradures i forja de ferro... La ciutat era rural per si mateixa, però no podia subsistir sense un entorn agrícola que proporcionava els recursos i l'energia necessaris per a ésser transformats.

I el camp també aprovisionava de mà d'obra per a la major part de serveis que s'hi prestaven. Eren habituals les migracions d'anar i tornar, com ara anar al mercat cada dia a vendre fruita i verdura de l'explotació pagesa, i les migracions estacionals d'anar a treballar una temporada en una determinada feina. I en un entorn en què predominava el sistema de l'hereu com a organitzador de la reproducció familiar, molts fills segons s'havien de buscar la vida aprenent un ofici, si aquest ofici estava obert i no era tancat pels interessos gremials. De fet, els sortia més a compte invertir la llegítima familiar en l'aprenentatge d'un ofici que invertir-la comprant terres, que eren més aviat escasses. En el cas de les famílies pageses més modestes, la incapacitat per a generar els recursos suficients per a la seva descendència portava a enviar els nois i noies més joves al servei domèstic —fer de mosso en una casa de pagès o de criada en el món urbà— amb l'objectiu d'aconseguir els recursos necessaris per a poder retornar a l'entorn rural d'origen i casar-se. Això implicava que eren aquestes famílies les que proporcionaven la mà d'obra necessària a les famílies acomodades.

Finalment, trobaríem els treballs informals de transport, de venda ambulat i de serveis específics no organitzats que es duïen a terme diàriament i que suposaven una corrua de persones que entraven i sortien de la ciutat cap al camp i a l'inrevés. La interrelació era total i absoluta.

8. Al final de l'Antic Règim, tot i la jerarquia que imposava la ciutat en el control del territori, una part molt important de la població continuava vivint al camp i no en marxava. El camp necessitava moltes persones per a produir els aliments (hem parlat del 80 % de la població) i també per a fer la primera transformació dels recursos naturals necessaris per a la producció de béns i serveis. De fet, els ingressos del pagès estaven formats per les rendes que obtenia directament i per les derivades de treballs estacionals de tota mena. Caldria afegir que el creixement de la demanda tèxtil

requeria mà d'obra per a filar, la qual es va trobar en les dones del món rural, que així complementaven els ingressos familiars. Camp i ciutat interaccionaven d'una manera permanent en múltiples direccions.

2. Què va canviar en el segle XIX en aquesta relació camp/ciutat?

9. L'element més important de canvi va ser l'aparició de l'Estat liberal, que va incidir d'una manera molt important en l'organització del territori sobre el qual tenia administració. S'abolia el règim senyorial, o, millor dit, els centenars de jurisdiccions fragmentades, i s'unificava l'Administració de justícia, que quedava en mans del nou Estat. Això implicava la creació de partits judicials i jutjats que s'encarreguessin de l'Administració de justícia territorial. Al mateix temps, i en el cas d'Espanya, seguint el model francès d'administració del territori, aquest es va dividir en províncies i es van agrupar municipis. La conseqüència immediata fou la creació d'un nou poder en l'àmbit de la justícia i la creació dels governs civils i les delegacions ministerials, que eren presents a les ciutats que havien esdevingut capital de província. Algunes ciutats començaven a tenir un nou paper.

La desamortització, que posava a la venda els béns de l'Església, acabava amb els seus reductes de poder que no eren urbans, ja que gairebé tots els monestirs —una bona part enclavats en entorns rurals— foren desamortitzats en benefici de l'estructura eclesiàstica que derivava dels bisbats.

10. El canvi polític no fou fàcil per la manera com es va fer i per l'oposició dels qui en sortien perjudicats. Això va generar inestabilitat política, però també guerres que es van desenvolupar durant bona part del segle XIX. Des de la Guerra del Francès, passant per la Primera Guerra Carlista i la Guerra dels Matiners, el camp català va estar sotmès a una gran pressió. Per primera vegada, molts hisendats rurals i grans propietaris van refugiar-se a la ciutat, on van començar a construir-se una residència que, al final, portaria a l'èxode definitiu.

11. L'organització política també canviava. La representació —encara que en un primer moment fos censatària, és a dir, limitada a la gent que tenia patrimoni i diners— es construïa mitjançant l'elecció de diputats a les Corts generals i a les diputacions provincials. Era la via per a accedir al poder i als seus recursos. La política començava a esdevenir una eina de relació social i de canalització dels interessos locals, raó per la qual la ciutat esdevenia fonamental per a la política, i moltes persones de grups socials acomodats la van veure com un nou recurs que calia aprofitar.

12. Així mateix, el nou Estat creava nous impostos, però també començava la intervenció en nous serveis. Així, apareixien normatives sanitàries que obliga-

ven els municipis a tenir metge, o farmacèutic, que havien de vetllar per la qualitat de les aigües o la salubritat general; i les diputacions necessitaven arquitectes i enginyers per a construir les noves carreteres que es començaven a dibuixar. Molts fills segons de cases de pagès, que en el segle XVIII entraven a l'Església a ocupar beneficis eclesiàstics de la mateixa família, ara, desamortitzada l'Església i sense recursos ni perspectives d'ascens social, van trobar en les professions liberals una nova sortida oberta per la implantació de l'Estat liberal. No sols es van expandir, sinó que cada vegada van assolir més prestigi social i també una retribució més important, que per primera vegada els situava en una posició millor que la del seu germà hereu que vivia en una masia al camp. La vida a ciutat començava a ésser percebuda millor que la vida al camp.

Aquest aspecte es veurà agreujat amb la crisi agrària del final del segle XIX, quan els cereals es van abaratir per l'arribada de blat dels Estats Units, l'Argentina i Rússia i la vinya va entrar en una profunda depressió després de l'impacte de la fil·loxera i les crisis de malvendre del primer terç del segle XX. L'actiu terra, que havia estat fonamental fins aleshores, va començar a perdre valor i molts hereus van començar a plantejar-se de seguir el mateix camí que els seus germans cabalers. Alguns es van quedar al camp, però molts van preferir estudiar per ésser advocats o metges, deixar el mas en mans d'un masover i anar a viure a ciutat. La ciutat guanyava la batalla.

13. La industrialització a Catalunya no va ser un fenomen estrictament urbà. És cert que moltes de les noves fàbriques tèxtils van construir-se a la vora dels rius, i això va provocar canvis en el poblament, com ara afavorir el creixement dels pobles de la vora dels rius o l'aparició de nous pobles o colònies industrials allà on la població local era escassa. Però, malgrat això, algunes fàbriques es van construir en entorns urbans fent servir l'energia hidràulica si hi passaven rius (el cas de Manresa, per exemple) o utilitzant la màquina de vapor (com va passar a Barcelona, a Mataró o a Vilanova i la Geltrú, on la capacitat hidràulica era limitada). Així, la ciutat atreïa persones per a treballar en aquestes fàbriques, i això n'estimulava el creixement.

El segle XIX fou un segle de canvi tècnic i de desenvolupament científic que va afectar d'una manera important la vida quotidiana. La màquina de vapor, a més de la indústria tèxtil, fou la base de la revolució dels transports, amb l'aparició del ferrocarril i el que significava per a la mobilització de mà d'obra per a la seva construcció i com a innovació en els transports. Tot i que s'implantava al llarg del territori, el ferrocarril formava part de la simbologia urbana representada per les grans estacions que, al mateix temps, constituïen una revolució en l'arquitectura.

D'altra banda, les noves tecnologies donaven solucions a problemes urbans com l'enllumenat o el trans-

port intern, que eren un autèntic trencament amb les formes tradicionals de resoldre aquestes qüestions. Llums de gas, després llums de petroli i, finalment, el gran canvi que va suposar l'arribada de l'electricitat i les seves múltiples aplicacions en l'enllumenat, la telefonia o el transport elèctric. Tot passava a la ciutat, tot circulava a través de la ciutat. La vida al camp quedava totalment endarrerida davant d'aquesta explosió de canvis tecnològics.

14. L'atracció de població per part dels antics nuclis urbans fou una realitat. La ciutat de l'Antic Règim va començar a veure's desbordada per l'arribada de nous habitants o perquè s'hi quedaven aquells qui abans simplement hi anaven a fer alguna activitat. En alguns casos, l'espai urbà estava encerclat per muralles, que tenien sentit a l'edat mitjana, però que l'havien perdut en el segle XIX amb la unificació política i quan les tècniques militars feia temps que havien canviat. Això va portar a l'aparició de plans per a enderrocar aquestes muralles i així poder expandir l'espai urbà. El planejament urbà es feia del tot necessari en aquest nou marc expansiu de la ciutat.

15. La ciutat estava plena de noves demandes de treball. Els obrers de les fàbriques tèxtils (antics artesans i gent vinguda de la ruïna del tèxtil tradicional) eren potser els majoritaris, però hi havia també els obrers de la construcció que treballaven en l'expansió urbana; els treballadors del ferrocarril o el que reportava el seu moviment, i les noves empreses relacionades amb les comunicacions, l'electricitat, etc. Aquesta gent que arribava a la ciutat calia ubicar-la. Naixien els barris obrers, a vegades nous, a vegades simple reaprofitament dels antics habitatges que es dividien fins a l'infinit. El resultat eren unes condicions de salubritat molt dolentes per l'amuntegament de la gent, en què la taxa de mortalitat, especialment la infantil, era molt elevada. Aquesta situació obligava a actuar per millorar-ne les condicions, i, a la llarga, les actuacions en el camp de l'urbanisme i la sanitat donaren els seus resultats.

La nova ciutat va presentar de manera immediata una segmentació social que en l'Antic Règim no havia passat de ser una simple diferència entre carrers. Ara eren barris sencers on vivien obrers i altres on s'ubicaven les classes acomodades, en habitatges que tenien millors condicions i serveis. L'habitatge de la classe mitjana va poder acollir aviat les millores que es podien derivar dels avenços tecnològics.

16. La ciutat era el punt d'entrada dels canvis que s'estaven produint en el consum. Hi havia ciutats europees de referència que anaven per davant i que, amb les noves comunicacions (ferrocarril o premsa, per exemple), podien escampar amb facilitat noves maneres de viure. Així, arribaven la moda i nous productes de consum, que s'estenien sempre a partir de la ciutat, la gran receptora, i aquells productes constituïen un símbol del nou progrés.

També van sorgir noves formes de socialització. Els diferents grups socials que es feien un lloc a la ciutat no sols ocupaven un espai urbà concret, sinó que definien espais de relació social que eren totalment nous. Casinos, ateneus i cafès, després sindicats, foren els punts de trobada i de reforçament d'identitats que, en algun moment, podrien xocar, dins de la convivència urbana. Tot això, que era nou, va néixer a les ciutats, i fou des d'aquests espais que es va estendre als pobles i viles més petits, sempre amb una versió descafeïnada de la potència que podia tenir a la ciutat. La reproducció del model era possible fins a un determinat nivell de població, però és evident que n'hi havia molta que no podia accedir a aquesta mena de vida, sobretot a mesura que el poblament era cada vegada més dispers.

Finalment, els nous moviments socials foren un fenomen urbà. Les noves ideologies marxistes i anarquistes es rebien i es difonien fonamentalment en l'entorn urbà i generaven noves formes d'organització social i de socialització.

17. Tots aquests arguments són per a arribar a la conclusió que, a partir del segle XIX, els efectes dels canvis polítics i econòmics que es van produir jugaven a favor de la ciutat. El que fou venut com a progrés, passava tot a la ciutat, i al camp no hi arribava. Viure a ciutat esdevenia, no tant un lloc on trobar feina, sinó el lloc per on passava el futur i succeïen esdeveniments que mai no es podien haver imaginat.

3. Anar-se'n del camp

18. Segurament la percepció que a la ciutat començaven a succeir esdeveniments que constituïrien el progrés es va anar consolidant a poc a poc. En el món rural s'estaven donant canvis que destruïen formes tradicionals de produir i que podien acabar abocant els seus habitants a un procés d'abandonament progressiu.

El treball dels pagesos a la terra no era suficient per a poder viure. Les estructures de la propietat i de l'explotació que tenim reconstruïdes sobre Catalunya mostren que la major part de pagesos no tenien terres suficients per a viure, ja fossin pròpies o en règim d'arrendament o de parceria. Aleshores, de què vivien? La resposta és que la societat pagesa era pluriactiva: un pagès es dedicava a moltes feines al llarg de l'any i d'aquí sorgien els ingressos necessaris per a viure. Les terres que conreava eren una petita part d'aquests ingressos. Segurament, tota la societat vivia en un règim de pluriactivitat.

La pluriactivitat podia concretar-se de moltes maneres. Podia ésser com a resultat d'activitats protoindustrials com la filatura de llana i després de cotó dutes a terme per les dones de milers de famílies pageses de les zones on l'activitat tèxtil era important. O podia derivar del fet que l'espai rural era també on hi havia els

recursos naturals necessaris per a produir béns i serveis a la ciutat i era el lloc on es generaven i es transformaven. Els boscos proveïen fusta, llenya, carbó vegetal, herbes remeieres, pega, trementina, bolets, pinyons o escorça, per posar-ne uns exemples), i eren els qui vivien en l'entorn rural els qui es dedicaven a aquestes feines de transformació. O podia resultar també de les puntes de treball dels conreus, amb uns mesos de molta feina i d'altres de poca, o amb moments de molta demanda de mà d'obra com la sega o la verema, que generaven una gran quantitat de feina estacional que els pagesos aprofitaven anant d'una banda a l'altra. A vegades, l'estacionalitat, com passava al Pirineu i altres zones de muntanya, tenia a veure amb la manca de feina a l'hivern, quan la gent s'escampava per la plana i per les ciutats (com els cerdans que baixaven a Barcelona a vendre mantega i altres productes de muntanya elaborats durant l'estiu). O podia ésser derivada de la relació amb la ciutat on s'anava a vendre productes al mercat, o del transport de tot allò que la ciutat necessitava. O, encara, podia tenir a veure amb la demanda puntual o estacional de treball que generaven les grans explotacions (com els masos) i que feia que molts pagesos poguessin fer jornals per complementar els seus ingressos.

La pluriactivitat —dins del camp, del camp a la ciutat, o de la ciutat al camp— era la normalitat en la societat de l'Antic Règim, i el poc desenvolupament tècnic feia que totes les feines fossin manuals i requerissin una gran quantitat de mà d'obra. La mobilitat de les persones era molt gran, ja que la manca de serveis de transport obligava a desplaçar-se i a quedar-se a treballar allà on hi havia feina.

19. El camp no va viure gaires canvis tècnics en el segle XIX. Fins i tot, les desamortitzacions de béns eclesiàstics i de comunals i les desvinculacions portaven a incrementar la quantitat de terra disponible per a conrear. D'altra banda, coneixem l'expansió dels conreus, especialment de la vinya, durant bona part del segle XIX, que va augmentar el nombre de pagesos rabassaires. Fins i tot l'arribada de l'oïdi i després de la fil·loxera a França va provocar una autèntica febre d'or en la viticultura catalana, que rebia alts preus pel vi que França necessitava amb urgència. La crisi, però, va arribar al final del segle XIX. Hem de parlar de crisi de la vinya quan la vinya es va replantar i van aparèixer crisis de sobreproducció i crisis del cereal, quan els cereals americans, russos i argentins arribaven al port de Barcelona a un preu millor que el que produïen els pagesos locals. Fou aleshores quan la caiguda dels ingressos i l'abandonament de la vinya van fomentar migracions cap a centres urbans.

La mecanització massiva del camp serà un fenomen de ben entrat el segle XX amb la incorporació de maquinària agrícola (màquines de segar, màquines de batre, tractors...); per tant, en el segle XIX no hi havia

encara grans canvis que portessin a reduir la mà d'obra d'una manera massiva.

20. L'evolució demogràfica de Catalunya en el segle XIX pot donar-nos pistes d'un cert èxode cap a les ciutats. La transició demogràfica va començar ben aviat. Les dades que tenim sobre la primera meitat del segle XIX mostren que la fecunditat es va començar a reduir al començament d'aquest segle, però la mortalitat va tenir un comportament especialment bo. El creixement vegetatiu va ésser molt elevat i no foren els pobles els que l'absorbiren. Així, malgrat que les zones rurals no veiessin reduir la seva població, hi havia excedent en gairebé totes les comarques que emigraven a les ciutats, especialment a Barcelona, que era la gran canalitzadora del creixement demogràfic de Catalunya.

A la segona meitat del segle XIX, quan la fecunditat continuava reduint-se i la mortalitat sembla que resistia, els excedents demogràfics també van ser canalitzats pel creixement de Barcelona. És en aquest moment quan es comencen a detectar necessitats de mà d'obra en les noves activitats econòmiques més elevades del que podia subministrar el creixement demogràfic autòcton i quan va començar a produir-se l'arribada d'immigrants d'Aragó, el País Valencià i Múrcia. Era al començament del segle XX.

21. Però el mecanisme que va engegar definitivament l'emigració del camp cap a la ciutat fou la destrucció progressiva de les activitats complementàries del conreu de la terra, que donaven uns ingressos molt im-

portants a les famílies pageses. És el seguiment de la destrucció d'aquestes activitats el que marca el ritme d'expulsió de la població del camp. Alguns exemples: la introducció de màquines de filar que filaven molts fusos a la vegada va acabar amb la filatura manual que duïen a terme milers de dones de les zones tèxtils i que suposava un ingrés complementari molt important. O les noves formes de treballar el ferro, van acabar amb les fargues del Pirineu que donaven feina a centenars d'individus fent carbó o arrencant mena de les muntanyes. O la substitució del carbó vegetal, que cada hivern donava feina a milers de persones als boscos catalans, pel carbó mineral o altres combustibles. O la substitució de la producció de gel natural per gel artificial.

Fou l'eliminació progressiva d'aquestes activitats que transformaven els recursos naturals locals i la seva substitució per recursos provinents de l'exportació o la seva mecanització el que provocà la ruïna de moltes llars pageses, que no tingueren cap més alternativa que anar a aprofitar les oportunitats que donava l'expansió urbana.

Era aleshores quan tota la simbologia de progrés que implicava l'opció urbana —amb desplegaments de nous serveis, noves formes de socialització i nous hàbits de consum— es posava al servei d'uns pagesos que veïen com, de manera progressiva, s'anaven destruint les seves formes de vida tradicionals. Uns mercats de treball eren substituïts per uns altres i això implicava una nova mobilitat de les persones.